

Р е ц е н з и я
за
дисертационния труд на доц. д-р Цветанка Христова Панчева
на тема:
„Краезнанието в България: библиографско-книговедски подход”
за придобиване на научната степен „доктор на науките”
в професионалното направление 3.5. Обществени комуникации
и информационни науки (Книгознание, библиотекознание и
библиография)

Процедурата се провежда на основание заповед № КД 38–239/19.04.2018, издадена от Ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски” проф. д-р Анастас Герджиков; на основание чл. 4 от Закона за развитие на академичния състав в Република България (обн. ДВ, бр. 38 от 21.05.2010 г., изм. ДВ, бр. 81 от 15.10.2010 г., изм. ДВ, бр. 101 от 28.12.2010 г.), Решение на Факултетния съвет на Философския факултет от 17.04.2018 г., протокол № 8 и Правилника на СУ „Св. Климент Охридски”.

София
2018

1. Данни за документацията, свързана с процедурата по защитата

Всички документи, свързани със защитата на дисертационния труд, са съобразени изцяло с изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България и с Правилника за условията и реда за присъждане на научни степени и заемане на академични длъжности в Софийския университет „Св. Климент Охридски”, в сила от април 2011.

2. Данни за дисертантката и нейната преподавателска и научна работа

От приложеното в документацията CV е видно, че доц. д-р Цветанка Панчева има 36 г. трудов стаж, от които почти 30 години посвещава на НБ „Св. св. Кирил и Методий”, в която постъпва в далечната 1981 г. В нея тя е работила като методист (1981–1983); ръководител на Центъра за национална библиография (1988–1994); научен сътрудник в отдел „Ретроспективна библиография” (1996–2009). От 2009 до 2014 г. е ръководител на новосъздаденото направление „Дигитална библиотека”.

Повече от 10 години (2004–2014) е научен секретар на Научния съвет на Националната библиотека. През тези години тя натрупва огромен практически опит като библиограф и солидни знания по теория на библиографознанието, и се утвърждава като авторитетен учен и един от стълбовете в екипа на НБКМ.

Благодарение на своя ведър характер, сърдечност и толерантност тя става едни най-обичаните сътрудници на институцията.

Утвърдила се като сериозен учен, през 1995 г. тя е поканена за хоноруван преподавател в катедра „Библиотекознание, научна информация и културна политика” на Софийския университет „Св. Климент Охридски”, в която в продължение на почти 20 години чете авторски лекционни курсове и води семинарите по „Краеведска библиография”, а по-късно и „Дигитализация и дигитализиране” (и двете в ОКС „бакалавър”). В ОКС „магистър” води и дисциплината „Регионалната културна политика и библиотеките”.

От 2014 г. тя е щатен преподавател в същата университетска катедра, в която се утвърди като ценен и желан от студентите преподавател, които са респектирани не само от капацитета на научните ѝ знания, но и от широката ѝ обща култура.

Освен в сферата на преподаваните дисциплини е добре известно, че доц. Панчева притежава солидни знания и умения и по редица други теми, сред които са:

- Дигитализация на библиотечни документи и стандарти за информационно разкриване на дигитализираните източници

- Дигитални библиотеки и портали
- Краезнание и краеведска електронна библиография
- Ретроспективна национална библиография
- Персонална библиография
- Библиографска евристика
- Методика на библиографското изследване,

които тя умело вплита в някои от своите авторски лекционни курсове и семинарните упражнения със студентите.

Добре известно е, че освен в областта на преподаването от нея дисциплини, доц. Панчева притежава солиден капацитет организационни умения и компетенции в управлението и оценяването на научната дейност, поради което е заемала редица ръководни длъжности, изискващи организиране на сложни работни процеси, умения за работа в екип, координиране на дейности между структурите на големи библиотеки, а също и между различни библиотеки.

Доцент Панчева е заемала различни ръководни постове в научноизследователската работа на Националната библиотека (научен секретар, заместник-председател на Общото събрание на учените, научен секретар на СНС към ВАК, престижен ръководител на научната секция по библиотекознание и още много други), като към изпълнението на всички доц. Панчева се отнася с изключително високо чувство за отговорност и професионален дълг.

Паралелно със своите преки служебни задължения доц. Панчева участва и в 11 научноизследователски проекта, в които заема редица отговорни позиции, проявявайки качествата си на отличен специалист, организатор, координатор, мениджър и изследовател.

Не бих искала да пропусна и многобройните ѝ участия с доклади в редица научни конференции, които поради тяхната актуална тематика винаги са посрещани с внимание и одобрение от слушателите.

Паралелно с разностранните си прояви тя успява да подготви и публикува дълга поредица от значими студии, статии и рецензии. Участва също и в няколко колективни монографии, които се отличават с изключителна компетентност. Те са свидетелство както за рядкото трудолюбие на дисертантката, така и за изключително широката ѝ не само професионална, но и обща култура.

3. Характеристика на дисертационния труд

Доцент Панчева е представила за обсъждане фундаментално научно изследване, което респектира не само със своя обем, но и с обхвата на хронологичния период от 180 години, в които задълбочено и изчерпателно изследва неразработена тема, на която посвети дълги години от своята научна и изследователска дейност.

Дисертационният труд „Краезнанието в България – библиографско-книговедски подход” е много солидно изследване, което не би могло да бъде осъществено от начинаещ млад учен. За изработването му са необходими огромни по обем знания и богат практически опит, които са резултат от многогодишни натрупвания, както и широки научни интереси в областта на редица хуманитарни науки като история, етнография, археология, фолклор, които доц. Панчева е развила във времето от богатия си библиографски опит.

Структура и обем на дисертационния труд

Структурата на дисертационния труд, която е добре премислена, се състои от увод, четири глави, заключение, библиография и използвани електронни ресурси, в общ обем от 347 стр.

Библиометричният анализ е представен в 29 номерирани таблици и 10 фигури, които са разположени в текста и убедително илюстрират изводите от анализите, осъществени от авторката.

Трудът съдържа и богата библиография от 417 цитирания под линия и 195 посочвания в края на текста, сред които има електронни ресурси, сайтове, отделни електронни публикации. От тях 164 са на кирилица и 31 на латиница.

В увода дисертантката много прецизно е формулирала актуалността и научната значимост на избраната тема, целта и задачите, които са пряко свързани с нея, обекта и предмета на своя труд, а също и използваната методология.

Актуалност на темата. Въпреки безспорната значимост на избраната тема досега не е известен какъвто и да е опит за изследване и цялостен анализ на българското краезнание от първите прояви на зараждането му до днес. Познанията за миналото и оценката на настоящето на родното краезнание са надеждна основа за определянето и решаването на неговите бъдещи цели и задачи, налагащи се както от настъпилите промени в неговата парадигма, така и от навлизането на новите технологии, сред които е и дигитализацията. Осмислени са и съхранените добри традиции и ценностите, които то създава и утвърждава през своя 180-годишен развой.

Полезни са и днес идеите за демократизъм и за хуманистичната същност на българското краезнание, изяснени на фона на все по-засилващата се глобализация, която се утвърждава в световен мащаб.

Голямата цел на изследването на доц. Панчева е да проучи „развитието на краезнанието в България от първите негови прояви по време на Българското възрождане до настоящия период (края на 2017 г.) през призмата на книжнината – най-трайния и съхранен във времето фактор, за краеведска изследователска и популяризаторска дейност”.

Разгръщането ѝ в този труд е осъществено на фона на динамиката в политическите, социално-икономическите, образователните и културните предпоставки, провокирали и съпътствали зараждането, развитието и утвърждаването на българското краезнание като самостоятелна наука и практическа дейност.

За постигането на своята голяма цел авторката си е поставила за решаване кръг от сложни и трудоемки задачи, на чието осъществяване очевидно е посветила много време и упоритост, но и рядко срещано трудолюбие.

Задачите, които авторката си е поставила и е решила много успешно, са:

1. Да очертае ролята и значението на краеведската книжнина както за развитието на местната общност, така и за решаването на големи и важни национални въпроси във всеки конкретно взет хронологичен период;

2. Да покаже чрез анализа на множество отделни значими издания, че краеведските проучвания не са само дело на местната общност, което в голяма степен е характерно за краеведските проучвания в чужбина, а са в изследователския периметър на отделни учени и творци с национална значимост и приноси;

3. Да потърси и изтъкне онези национални идеи и доктрини, към които краезнанието присъединява своите търсения и резултати, защото точно те го правят устойчиво научно-практическо направление, останало актуално като проблематика в различните исторически хронологични периоди;

4. Да анализира спецификите в тематиката на самите краеведски изследвания, които произтичат както от особеностите на историческия период, така и от географските характеристики на регионите;

5. Да изясни огромната роля на местния периодичен печат за информационната осигуреност на краеведските проучвания във всички хронологични периоди от развитието на България;

6. Да проследи трансформациите в самата парадигма на краезнанието в отделните отрязъци от развитието му, превръщащи го от отраслово (предметно) в комплексно краезнание;

7. Да използва и докаже възможностите на библиографията като изследователски метод за проучване на краеведската книжнина;

8. Да попълни празнотите в националното библиографско отразяване на краеведската книжнина, чрез преглед „de visu” на важни за краезнанието научни периодични издания от следосвобожденския периодичен печат с цел библиографско отразяване и анализ на статиите от него.

В увода на своя мащабен труд дисертантката е формулирала много прецизно обекта и предмета на изследването си.

Негов *обект* са „изданията и базите от данни на текущата и ретроспективната национална библиография, които се използват като информационен източник за изследване на краеведската книжнина”.

Предмет са „анализираните краеведски книги и видовете периодични издания, съдържащи голяма по обем и съществена по значение краеведска информация, за да се очертае значението им за: развитието на самото краезнание; опазването на културната памет на селищата и регионите; за използването на краеведската информация в решаването на национални задачи; за формирането на бъдещ иновативен информационен ресурс в процеса на технологичната трансформация на краеведската книжнина – чрез дигитализация”.

В увода са формулирани както тезата, така и хипотезата на изследването.

Изследователската теза звучи по следния начин: „краезнанието в България, погледнато през призмата на книжнината, е устойчиво направление както в науката, така и в обществения живот на селищата и регионите, което гъвкаво се приспособява към конкретна историческа действителност и специфична географска среда и успява да създаде научни и литературни образци, които имат информационно и емоционално въздействие не само върху поколението, което ги е създадо, а и като местно книжовно културно наследство”.

Доказването на своята изследователска теза дисертантката осъществява изключително успешно посредством тестване на *работната си хипотеза*, според която „краезнанието в България, погледнато през призмата на книжнината, успява да се запази и развие като устойчиво направление както в науката, така и в обществения живот на селищата и регионите, благодарение на това, че всеки конкретен исторически период успява да припознае като своя задача всяка по-широка и по-значима от своя изследователски обхват национална идея или политическа доктрина, която му осигурява по-голяма авторитетност или популярност, като привлича към творческия му потенциал значителна част от елита на цялата ни нация”.

Методология на изследването

Сериозно достойнство на предложението за обсъждане дисертационен труд е, че в хода на осъществяването му дисертантката е използвала *комплексния подход*, чиито методи дават възможност обектът на изследването да се изучи цялостно, от различни гледни точки, да се установят предпоставките за неговото възникване, формите за реализацията му и тенденциите в развитието му, както и взаимното им влияние.

Много успешно в хода на работата са използвани и общонаучните методи анализ и синтез на документалните източници, систематизация и

обобщение на информацията. Употребени са и два други метода – на реконструкцията и биографичният, които се прилагат традиционно в изследвания с насоченост към историята на всяка наука.

Много уместно са използвани и други общонаучни методи като: наблюдение, издирване, систематизиране и обобщаване на получените резултати, сравнителен метод при проучване на български и чуждестранни източници, а също и книговедски анализ и синтез. Дисертантката е използвала много широко и библиометрични подходи за извличане, обработка и обобщения на количествена информация за документалния поток, свързан с краеведството, който е базиран изцяло на библиографска основа. За целта на изследването си авторката е използвала печатните и електронните издания на текущата и ретроспективната национална библиография на България, както и данните от нейния справочен апарат – показалците, създадени на топографска основа.

По този начин библиографията се явява важен фундамент на библиометрията, приложена както за количествения анализ на краеведската книжнина, така и като евристичен компонент в процеса на издирването на дигитализираните краеведски документи, подложени на сериозен книговедски анализ.

Библиографските методи са широко използвани и при аналитичната разработка на 12 заглавия на научни списания, издавани в следосвобожденския период, през който ретроспективната национална библиография не разполага с необходимите сведения за осъществяването на анализ за наличието на краеведски статии. Търпеливо издирени, те са цитирани в текста на втора глава, което съществено повишава нейната информационна стойност.

Апробация на резултатите от изследването

Голяма част от резултатите от 6 отделни емпирични библиометрични изследвания, осъществени през продължителен период от време, с цел изясняване на общата картина в разволя на краеведската книжнина, са отразени в поредица от доклади, изнесени на национални научни форуми, които са публикувани в професионалния печат в периода 1999–2007 г.

Оценка на съдържанието на четирите глави на дисертационния труд

Прочитът на дисертационния труд подсказва, че структурата им, съвсем оправдано, е подчинена на аналогичен замисъл, с който се цели:

1. Изследване в рамките на конкретен хронологичен период, съобразен с общоприетата историческа периодизация на съществуването

на България и основните ѝ характеристики, и търсене на проекциите на краезнанието върху тях;

2. Очертаване на общата библиографско-статистическа картина на краеведската книжнина, извлечена от данните на националната библиография, чрез обобщение и анализ на данните за: топографската обхванатост на краеведските изследвания в съответния период; за техния тематичен диапазон; за вида на изданията, в които тези изследвания са представени, очертаване на обхвата на авторското присъствие; представяне на специфичните особености на краеведската издателска продукция – издателски колективи, публикуване в серии, тиражи и др.;

3. Обща библиографско-статистическа картина на периодичните издания, в които се публикуват краеведски статии – топографска обхванатост, тематика, видово разнообразие, цитирани данни за най-значимите публикации, автори, издатели;

4. Очертаване на кръга от институции, осъществяващи краеведски проучвания, и техния профил;

5. Проследяване на измененията в подхода към краеведските изследвания в конкретния исторически период и изясняване на причините, които ги пораждат;

6. В резултат на анализа на библиографските данни за краеведската книжнина и очертаването на акцентите в краезнанието в даден исторически период, са прогнозирани посоките на бъдещите му метаморфози с цел постигане на устойчивост дори в условията на резки политически промени.

В първата глава „Възникване и развитите на краеведската книжнина през Възраждането” (с. 18–82) много вярно са очертани границите на Българското възраждане според концепцията на проф. Николай Генчев, като са посочени и характерните за това време процеси и явления, в контекста на които се заражда и развива краеведската книжнина.

Авторката разкрива и сериозните си мотиви, поради които за база на осъществения от нея библиографско-статистически анализ е взела фундаменталния двутомен труд на д-р Маньо Стоянов „Българска възрожденска книжнина” (БВК). Причината за избора на неговия труд е, „че той в най-голяма пълнота отразява културно-просветните прояви на Възраждането, чрез най-детайлно библиографско отразяване на книгите, периодичните издания, статиите, дописките” (с. 19) и редица други публикации, осветляващи живота на българите във времето от 1806 до 1878 г. Резултатите от проучванията си, базиращи се на БВК, авторката представя в 6 таблици.

Върху основата на съдържанието на двата тома на БВК авторката създава 6 високостойности таблици с богата статистическа информация за регистрираните видове документи и броя на краеведски сведения за

населени места (табл. 1); за предметни рубрики, в които има географски подрубрики (табл. 2 и табл. 3); на основата на географския показалец в т. 2 открива анонимни публикации, като са изследвани предметните подрубрики към 31 селища и региони (табл. 4).; изследвани са и предметните показалци на БВК (т. 2) за откриване на анонимни публикации. Специално търсене е осъществено и на базата на предметните рубрики, към които има географски подрубрики (табл. 5). Последната шеста таблица предлага данни за спомоществателите и абонатите на БВК (т. 1), както и за нейното разпространение в 789 различни населени места в България и в 407 места и региони извън страната ни, в които живее българско население, което съхранява националната си идентичност и родния си език, благодарение на трайния си интерес към българската книжнина.

Тези 6 таблици, както и всички останали до последната 29-а, са уникални не само защото са осъществени за пръв път, но и поради изключително високата им информативност относно краезнанието и краеведската книжнина през Възраждането.

Съставянето им е плод на няколко продължителни и амбициозни авторски проучвания, които дават впечатляващи резултати.

Убедена съм, че появата им е плод на изключителен „духоморен“ труд, силна воля и упорито преследване на целта и задачите на труда, а също и на явен изследователски хъс.

В тази глава изчерпателно са проследени проявите на редица първи изследователи на краезнанието в България, като са открити приносите на Юрий Венелин, Васил Априлов, Неофит Бозвели и цяла плеяда възрожденски книжовници, които събуждат интерес към краезнанието още през 30-те години на XIX век.

За пръв път специално внимание е насочено към съчинението на Петър Богдан Бакшев „Посещение на България през 1640 година“, което съдържа и непроучвани досега краеведски текстове.

Авторката е успяла много вярно да открие спецификите в двете основни направления в развитието на краезнанието и краеведската книжнина през Възраждането. Към първото направление тя отнася описанията на отделни селища и региони чрез историко-географски и статистико-демографски извори, които свидетелстват за развитието на етнографските, фолклорните и езиковедските проучвания. Разгледала е изчерпателно краеведските текстове в книги на редица изяви възрожденски автори, чиито имена е невъзможно да бъдат споменати тук поради големия им брой. Застъпени са и краеведските текстове и в многобройни анонимни текстове, намерили място на страниците на периодичния печат, в който са маркирани и териториите, в които живеят наши сънародници.

Във второто направление са обобщени дейностите, свързани с проучването, описването и публикуването на етнографски и фолклорни

материали, като е открито значението им за развитието на краезнанието, а също и като фактор в процеса на националната ни консолидация.

Посочени са и конкретните приноси на редица изследвачи, сред които се открояват Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, Цани Гинчев и редица други. Несъмнен принос в главата са и многобройните цитирания на краеведски публикации от възрожденския периодичен печат, които са прегледани „de visu” в електронен формат, с цел да се подкрепят с допълнителни факти данните от статистико-библиографския анализ.

В специален параграф е направен изчерпателен анализ на програмните указания за развитие на краеведските проучвания, реализирани от Юрий Венелин, от Георги С. Раковски в известния „Показалец...”, както и програмата на Марин Дринов за изясняване на теоретичната база на възрожденското и следосвобожденското краезнание в България.

Държа да подчертая, че статистико-библиографската информация и прегледът на голям брой първоизточници по безусловен начин създават възможност още в първа глава дисертантката да докаже и защити хипотезата на своето изследване, според която „краезнанието през Възраждането е регионално-селищна проекция на всички негови общи характеристики – политически, икономически, социални, културно-просветни и духовни”, които поставят над всичко обединението на държавата. Авторката подчертава, че „именно краеведските проучвания придават смисъл на всички важни възрожденски събития в различните географски райони”.

При внимателния прочит на главата силно се откроява фактът, че с краеведски проучвания се занимават най-значителните наши просветители, книжовници, революционери, учители и духовници, които се грижат за запазването на родния език, но и призовават да се извоюва самостоятелността на българската църква и българската държава с усилията и на българите, живеещи в територии извън пределите на България.

В първа глава се интерпретира и още един много съществен факт, свързан с развитието на краезнанието през Възраждането. Проучвано през призмата на създадената книжнина, то се утвърждава като комплексно изследователско поле с широки тематични граници, в които успешно се вписват разнообразни по обхват, тематика и съдържание публикации от всички населени места в страната и извън нея.

Това явление се обяснява с факта, че по това време у нас различните науки все още не са ясно диференцирани поради слабото им развитие, което създава условия за енциклопедични прояви на българските книжовници, сред които се вписва и краезнанието.

Глава втора със заглавие „Разцвет на краеведската книжнина в периода на новата българска история (от Освобождението до края на Втората световна война) (1878–1945) (с. 83–199) е най-обемистата

поради факта, че обхваща един от най-продължителните и противоречиви периоди в нашата история, белязан с институционалното и културното изграждане на българската държава.

Периодът е с най-голям хронологичен диапазон, през който страната ни изгражда своите държавни и местни структури, както и значителни образователни, научни и културни институции. В същото време този период е белязан от изтощителни войни: Балканската и Междусъюзническата, Първата и Втората световна война, в резултат на които страната ни преживява две тежки национални катастрофи, които за дълго слагат отпечатък върху политическия, стопанския, икономическия и духовния живот на българите.

Важно е да се отбележи, че още през първите десетилетия след Освобождението у нас се премества БКД, вече преименувано в БАН, създаден е Софийският университет, редица съюзи, сред които е и този на читалищата (1911 г.), важни научни дружества, които дават отпечатък върху научния и духовния живот на страната. Активизират се краеведските изследвания, които засилват динамиката в издаваната краеведска книжнина.

В началото на главата, както и във всичките 4 глави, авторката на дисертационния труд очертава чрез система от таблици общата библиографско-статистическа картина на периода, като за основа е взела данни от Ретроспективната национална библиография: за книгите от „Български книги 1878–1944“; за периодичните издания „Български периодичен печат 1844–1944. Азбучна поредица“; за официалните и служебните издания – базата от данни „Официални издания 1878 – 1944“.

На базата на тези солидни източници авторката е установила наличието на краеведски сведения в 604 топоса, сред които водеща позиция имат селата – 195, следвани от градовете – 143, и физикогеографските обекти – 104. Анализирайки получените статистически данни, Цв. Панчева налага много логичен извод, според който „краеведският аспект в съдържанието на българската книжнина за периода след Освобождението става доста съществен, поради което изучаването на населените места и региони има силно видимо присъствие в книжовната продукция на страната“.

Много подробно и старателно авторката е анализирала и изяснила и тематичната насоченост в краеведските книги, в които според изследването доминира историческата тема, обхващаща различни аспекти, свързани с проблеми на търговията, образованието, географията, курортологията и редица други. Положени са много усилия, за да се установи, че зараждането и развитието на периодичния печат се оказват мощен фактор за появата на значителен брой публикации с краеведска насоченост. Проучени са значителен брой местни вестници и списания, както и редица научни, научнопопулярни и продължаващи издания, които дават място и на краеведски изследвания.

Направен е всеобхватен анализ на 12 научни периодични издания с национален и регионален обхват, които досега не са били обект на подобен по мащаби статистико-библиографски анализ, с подчертана насоченост към краеведската тематика. Списъкът на проучените списания е впечатляващо дълъг, поради което няма да ги цитирам, тъй като са споменати в автореферата. Но не е възможно да не отбележа високата научна стойност на изследването на „Периодическо издание на БКД” и на „Сборник за народни умотворения и наука”, които са излизали десетилетия наред, имат огромен обем и уникално съдържание.

Анализът на 12-те периодични издания несъмнено е много съществен принос в труда на изследователката. Той е съпътстван и с изясняване на приносите на широк кръг видни български учени, които са толкова много, че тук е невъзможно да бъдат изброени имената им, но те безспорно имат значителни персонални приноси за зараждането, развитието и утвърждаването на краезнанието като комплексна наука, както и за появата на голям брой книги, статии и студии с безспорна краеведска тематика.

В специален раздел на същата глава са проучени и поредица от сборници, мемоари и пътеписи, съдържащи богати краеведски сведения, чиято стойност се увеличава от факта, че и те са извлечени от надеждни библиографски източници, които вече отразих в началото на текста, посветен на втора глава, в която краезнанието е разгледано и като инструмент за реализиране на националната кауза за целокупна България.

Особено голяма ценност на дисертационния труд представляват и сведенията, извлечени от официалните издания от периода, с местна насоченост – не само защото е търсено мястото им сред останалата краеведска книжнина, но и защото са разгледани като достоверен информационен източник за реконструкция на проявите на местната власт и в сферата на краезнанието. Тези документи разкриват дейността на различни местни регулатори, като партии, съюзи, дружества, взаимоспомагателни каси и др., като дават представа не само за механизмите, чрез които се е изграждала и променяла модерната българска държава, но и за личностите, които са я управлявали в различни периоди.

Друго голямо достойнство на втора глава е формулировката на измененията в парадигмата на краезнанието, което от 30-те години на ХХ век попада в рамките на антропогеографията и поселищната география, които се вписват в постепенното профилиране на българската наука след Освобождението. Това налага създаването и на приемлива методологична основа за развитието на краезнанието, чрез която запазва неговия комплексен характер и го приобщава към модерните за времето научни направления.

Глава трета „Особености на краеведската книжнина в периода на тоталитарно управление (1944–1989)” (с. 200–253) е посветена на изясняването на настъпилите изменения в съдържанието, методологията, целите и задачите на краеведските изследвания и краеведската книжнина. Те са подчинени изцяло на потребностите на тоталитарния режим, който поставя в силна зависимост и целия научен, духовен и културен живот в страната.

Наложена е строга цензура в сферата на издаването на книгите и периодиката. Нанесен е и силен удар и върху краезнанието, което попада сред обявените като „антинаучни и реакционни възгледи и теории”.

Вярно и изчерпателно доц. Панчева изяснява новите задачи, които властта възлага на краезнанието – сред които се открояват идеологическата и възпитателната (на практика – манипулираща).

Констатациите за промените на функциите на краезнанието са направени на базата на библиометричния анализ на краеведската книжнина (вкл. и в периодичния печат), основателно разделен на два подпериода – от 1945 до 1969 г. и от 1970 до 1989 г. Това подразделяне на периода е обяснено от изследователката единствено от хронологичните граници на съществуващите библиографски източници, които е използвала за емпирична основа на своето проучване. За първия период като основа са взети изданията (и изградените върху тяхната основа бази от данни) на Ретроспективната национална библиография „Български периодичен печат. 1944–1969”. За втория подпериод са използвани ежегодните издания на Текущата национална библиография на България „Български книгопис. Серия 1” и „Български периодичен печат. Серия 4”.

Общата библиографско-статистическа картина на краеведската книжнина и за двата подпериода авторката изгражда чрез обобщаването на получените данни за краеведските книги, които са анализирани според 7 същностни фактора, свързани с отделните топоси, географските региони, видовете и жанровете особености на изданията, според сериите, в които са включени, според тематичната им насоченост, според кръга на подготвилите ги автори, както и според издаващите ги институции.

Периодичните издания са анализирани от доц. Панчева отделно, а получената статистическа информация е обобщена според издаващата ги институция, според топосите, в които се издават, според броя на заглавията на периодичните издания в по-големите градове, според броя на селищата и броя на излизащите там местни периодични издания.

Систематизирането на огромен комплекс от данни, получени от библиографско-статистическите изследвания на краеведските книги и периодичните издания за двата периода, са солидна основа, върху чиято база доц. Панчева успешно формулира многобройни изводи и очертава вярно характерните тенденции в развитието на краезнанието. Сред доминиращите изводи са: издаването на книги и местни периодични издания е подчинено изцяло на тоталитарната политика на държавата,

свързана с централизацията на процесите на книгоиздаването; осъществяването на силен идеологически контрол върху тематиката и съдържанието на издаваната краеведска книжнина; тенденциозно увеличаване на заглавията и тиражите на популярните ѝ жанрове.

В този контекст се вписва и приобщаването на краезнанието към историческите науки, които са най-силно ангажирани с идеологически и превъзпитаващи функции, особено през първите три десетилетия на визирания период.

Държавата създава система за използването на краезнанието като важен инструмент за силна политическа пропаганда. С тази цел са създадени на държавно и местно ниво институции за контрол под формата на обществени организации, дружества, съюзи, комитети, комисии и др. под.

Доц. Панчева установява, че сравнително по-независим остава потокът от краеведски изследвания в отделни науки и публикуваните резултати в някои научни периодични издания, на чиито страници се споделят различни гледни точки, отнасящи се към известни теми и към резултатите от някои широкомащабни интердисциплинарни изследвания. Благодарение на публикации в някои научни сборници се възстановяват и възгледите за комплексния характер на краезнанието, благодарение на които то постепенно се освобождава от доминиращото влияние на историческата наука.

В глава четвърта „Развитие на краеведската книжнина в периода на демократични промени (1990–2017)” (с. 254–317) е направен изчерпателен анализ на настъпилите промени, които слагат отпечатък върху целокупния живот на българското общество, които ние добре познаваме. Поставен е акцент и върху разбиването на монопола на държавните издателства, който оказваше силно влияние както върху книгоиздаването, така и върху книгоразпространението. Отбелязано е нарастването на броя публикации по краезнание, за което известна роля има и появата на „самиздат”.

Изяснени са и съществени процеси, които оказват влияние върху развитието на краезнанието, сред които са откритието на членството на страната ни в ЕС, което дава възможност за приобщаването ни към културата на други държави и народи, към някои програми, и участието ни в дигиталния уеб портал Еигореана, който обединява милиони цифровизирани документи с краеведско съдържание от колекциите на библиотеки, архиви и музеи от различни страни. Няма съмнение, че участието ни в този проект осигурява възможност постиженията на родното краезнание да получат европейска видимост.

Много добре е очертано и развитието на информационните технологии, които дават силен тласък на краеведските изследвания, поради това, че осигуряват широк достъп до значителни по обем

дигитални ресурси, които могат да се популяризират много по-широко у нас и в света.

В специален параграф доц. Панчева е изяснила новите промени в парадигмата на краезнанието, в резултат на които то напуска лоното на историческите дисциплини. Като негова водеща платформа вече се налага интердисциплинарността, която е резултат от утвърдилата се интеграция между науките и от появата на многобройни интердисциплинарни изследвания за големи региони в Европа и САЩ.

В структурата на същата глава, както и в предходните, доц. Панчева логично следва възприетия модел на библиографско-статистическо проучване на краеведските книги и периодичните издания, интензивно публикуващи местни материали.

Върху основата на данните от ТНБ и от електронния каталог на НБКМ тя реализира две отделни изследвания – за периодите 1990–1999 г. и 2000–2017 г. Подробните данни от тях тя систематизира в няколко таблици, които дават възможност за солиден анализ с обосновани изводи и обобщения. Като резултат от това сложно и многостранно изследване е установено, че през периода значително нараства броят на краеведските книги, в които се забелязват по-голямото им тематично профилиране, както и появата на нови, непознати до момента, тематични акценти.

Изследователката установява забележимо нарастване на броя на краеведските материали в научните издания в сравнение с популярните, нарастване на броя на сборниците с публикации от краеведски форуми, както и увеличаване на броя на книгите с краеведска тематика, публикувани в специализирани поредици.

В заключението си авторката е направила сполучливо обобщение на резултатите от широкомащабното си изследване, в което потвърждава и обосновава своята работна хипотеза, формулирана в увода.

Както в четирите глави на труда, така и в заключението си, тя е демонстрирала завидни умения да обхване и свърже факти и явления, да реализира резултати, да формулира солидни обобщения, както и да прогнозира тенденции за бъдещото развитие на краезнанието в условията на електронна информационна среда.

В края на изложението на труда си доц. Панчева е приложила библиография на използваните в разработката електронни ресурси и литература – общо 195 заглавия. Заедно в цитираните под линия 417 заглавия общият им брой е 612, които представляват солиден библиографски ресурс, който има принос и в полето на библиографията и несъмнено ще бъде полезен на следващите поколения краеведи.

Трудът съдържа и няколко **ценни приложения**, сред които се откроява списъкът на 29-те таблици, вградени в корпуса на изследването, които са уникални поради това, че са единствени досега и съдържат изключително богата информация, която със сигурност ще бъде полезна на бъдещите изследователи в полето на краезнанието.

Списъкът с публикации на авторката по темата на дисертационния труд включва 24 заглавия, сред които се открояват два учебника, в които тя е съавтор.

Прегледът им сочи, че те са резултат от системен и упорит труд, осъществяван в продължение на години.

Забелязаните 19 цитирания на нейни публикации са свидетелство за интереса на професионалната общност към нейните творчески прояви.

Езикът, на който е написана дисертацията, е професионален, ясен и разбираем. За това помагат и поясненията на архаичните думи (естествени за темата на дисертацията), които са дадени в скоби веднага след употребата им.

4. Научнотеоретични приноси

1. За пръв път в България е осъществено цялостно фундаментално и комплексно изследване на значим, но слабо разработен научен проблем, свързан със зараждането, развитието и съвременното състояние на краезнанието и краеведската книжнина.

2. На базата на солидни библиографски източници (ретроспективната и текущата национална библиография) и електронния каталог на Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и чрез приложението на библиографско-книговедския подход са осмислени а национален и регионален мащаб всички прояви в развитието на българското краезнание за 180-годишен период от Възраждането до днес.

3. Проблемите и тенденциите в този фундаментален труд са очертани в контекста на политическия, стопанския и културния живот на страната, което е друго голямо достойнство на изследването.

4. Очертани са и персоналните приноси в областта на краезнанието на четири генерации видни български учени, университетски и академични личности, учители, чиято основна специалност не е краезнанието, но чрез проявите си осмислят и личното си участие в процесите на духовния и културния градеж на страната.

5. Върху основата на широк кръг публикации задълбочено е проучено и развитието на теоретичната мисъл в областта на краезнанието, като е изяснена и еволюцията на неговата парадигма в национален, регионален и глобален мащаб.

6. За пръв път е осъществен цялостен съдържателен анализ на публикациите по краезнание в 12 ядрени периодични издания, като е изяснена и ролята им за неговото утвърждаване и на статуса му като комплексна наука. Съществен принос има анализът на „Периодическо списание на БКД“, което е най-значителното българско научно списание на своето време, както и на „Сборник за народни умотворения и наука“, които са излизали много продължително, имат много голям обем и несъмнено уникално съдържание.

7. В хода на изследването са идентифицирани и установени авторите на редица анонимни съчинения и на такива, подписани с инициали и псевдоними. Те са свидетелство и за солидните възможности на авторката в областта на библиографската евристика.

8. Освен книги и периодични издания в научно обръщение са включени и редица други видове източници като сборници, мемоари, пътеписи, картографски, графични и официални издания, които предоставят големи възможности за нови изследвания, свързани с развоя на българското краезнание и краеведската книжнина.

9. Важен резултат от изследването е генерирането на ново знание, с което съществено се обогатяват краеведската наука и представите за динамиката в тенденциите и явленията, съпътствали цялостното развитие на българското краезнание в рамките на неговата 180-годишна история. Генерирането на ново знание е най-същественният принос на научните изследвания.

Научно-приложни приноси

1. Изследването и неговата методология биха могли да се използват като модел за аналитично проучване на зараждането и развитието на редица други науки в България.

2. Дисертационният труд има и научно-приложен принос, който е важен за развитието на краеведската библиография, особено за периода от Освобождението до края на Втората световна война, за който период няма създадена национална библиография на статии. Текстът на изследването изобилства с подробни библиографски сведения за краеведски книги и особено за краеведски статии от периодични издания с утвърден научен профил, като само цитиранията под линия са 417. Към тях ще отнеса и посочените в края на текста 195 различни по вид източници, които в своята съвкупност представляват солиден библиографски ресурс, който ще се използва и в бъдеще за нуждите на краеведската наука.

3. Съществен принос представляват и 29-те таблици с богата статистическа информация, които са уникални поради това, че са осъществени за пръв път и несъмнено ще бъдат полезни на бъдещите изследователи в полето на краезнанието.

5. Препоръки и въпроси

1. Препоръчвам на авторката да издаде във вид на книга своя фундаментален труд, защото съм убедена, че той ще има много широк кръг читатели от различни научни области, като обезателно го допълни с именован и географски показалец.

2. Добре би било, ако трудът бъде преведен и издаден на английски език, което ще доведе до популяризирането му в много други държави и ще бъде не само четен, но и многократно цитиран.

3. Очаквам в обозримото бъдеще авторката да напише книга със заглавие „Бележити български краеведи”, предназначена за по-младото поколение краеведи, която да ги стимулира и вдъхновява в търсенията им в сферата на краезнанието.

4. Настоявам авторката да помисли и за друга книга със заглавие „История на краезнанието в България”, защото вече е създала нейната солидна основа.

Тук имам и един въпрос към доц. Панчева: *Смята ли и в бъдеще да реализира изследвания в полето на краезнанието и какви са те?*

6. Заключение

Бих искала да подчертая още веднъж, че дисертационният труд на доц. д-р Цветанка Панчева „Краезнанието в България: библиографско-книговедски подход” е солидно изследване, в което тя много успешно е изпълнила целта и задачите, формулирани в увода. Натрупала е солиден изследователски опит, отдавна се е утвърдила като известен учен и притежава всички личностни и професионални качества, за да ѝ бъде присъдена научната степен „доктор на науките” в професионалното направление 3.5. Обществени комуникации и информационни науки (Книгознание, библиотекознание, библиография).

Поради това с пълна убеденост ще гласувам за избора на доц. д-р Панчева за „доктор на науките“ и препоръчвам на членовете на Научното жури също да го направят.

10 юни 2018 г.
гр. София

Проф. дфн Мария Вутова Петкова
Член на Научното жури